

Da l'Acta da mediaziun (1803) al Contract federal dal 1815

■ **L'istorgia svizra e grischuna dal 1803 al 1814/15 stat sut l'ensaina da la mediaziun fatga tras Napoleun Bonaparte. L'epoca cumenza cun la dissoluziun da la Republica helvetica da tempra centralistica e va a fin cun la sconfitta da l'armada franzosa cunter la coaliziun monarchica.** L'adesiun dal Grischun a la Svizra il 1803 è vegnida messa en dumonda ina davosa giada en rom dal Culp da stadi reacziunar dal 1814. Il Contract federal dal 1815 ha dentant mess ina fin a tuttas tentativas da vulair restaurar las relaziuns politicas da la Veglia Republica.

Napoleon I Bonaparte

* 15 d'avust 1769 ad Ajaccio (Corsica), † 5 da matg 1821 a Longwood (Sant'Elena, Atlantico dal Sid). L'emprim contact dal general Bonaparte cun il Grischun datescha dal 1796: suenter sias victorias en la Lombardia ha el recumandà a las Trais Lias d'occupar ils pass grischuns cun truppas franzosas per impedir l'invasiun d'armadas austriacas. Las Lias han supplitgà el da tralaschar quai. La stad 1797 en las Terras subditas sa declaradas independentas da la Republica grischuna. Ils 29 da zercladur ha Bonaparte discutà cun Gaudenz von Planta la pussaivladad d'incorporar la Vuclina sco quarta Lia grischuna ed ha alura era acceptà, sin giavisch dal congress extraordinari da las Lias dals 2 da fanadur, d'intermediar tranter quellas e la Vuclina. Ils 10 d'october 1797, suenter ch'els Grischuns avevan laschà scader il termin da mediaziun (settember 1797), ha Bonaparte permess als subdits grischuns da s'unir cun la Republica cisalpina (Lombardia). Ils 22 d'october ha il directori da quella relaschà a Milaun il decret d'uniun «senza resalvas», quai vul dir includ Villa e la Val S. Giachen che vulevan s'associar al Grischun. Ils 28 d'october ha il directori cisalpin proclamà a Sunder uffizialmain l'uniun e decretà la Confisca. La delegaziun grischuna, che dueva intimar Bonaparte da revocar quella decisiun, è vegnida beneventada da quel l'entschatta november 1797 cun ils peds: «Vus vegniss memia tard! Ins ha cusseglià vus malmain. L'incorporaziun [da las Terras subditas] en la Republica cisalpina è irrevocabla.» L'invasiun da truppas franzosas en il Grischun il mars 1799 n'è betg vegnida cumandada da Bonaparte sez, ma bain da ses generals, tranter quels Claude-Jacques Lecourbe, Joseph Laurent Demont, André Masséna, Joachim Murat. La Constituziun da Malmaison da l'avrigl 1801 è vegnida applitgada mo superficialmain. L'avust 1802 ha Bonaparte retratg s'armada dal Grischun e provocà qua tras (sapientivmain?) revolts reacziunaras. Il november dal medem onn ha el alura ordinà a Paris l'uschenumnada Consulta, vul dir mulissiers dal Grischun (Florian von Planta e Jakob Ulrich Sprecher von Bernegg) e da la Confederaziun e dictà il favrer 1803 l'Acta da mediaziun. Ils 18 da november ed ils 5 da december 1804 ha Napoleun envidà la delegaziun da la Dieta confederala – tranter auter Vincenz von Salis-Sils – a sia incurunaziun sco imperatur. Il 1810 è el sa designà en il tractat da Vienna signur da Razén enstagl da l'Austria. Dal 1799–1815 han tschients da Grischuns servì en l'armada franzosa.

Adolf Collenberg

Mediaziun

Epoca da l'istorgia svizra e grischuna che s'estenda dal 1803 fin il 1814/15. Els 10 da november 1802 ha la Dieta confederala delegà il federalist Florian von Planta e l'unitarist Jakob Ulrich Sprecher von Bernegg a las tractativas a Paris, l'uschenumnada Consulta. Els 19 da favrer 1803 ha Napoleun decretà l'Acta da mediaziun (versiun originala Rumantscha 1803: Act de mediatiun) per la Confederaziun. Il chapitel VII cuntegna la constituziun dal chantun Grischun en 13 artitgels, sutscritta da Bonaparte e tranter auter era da Sprecher. Ina cumissiun da set commembers aveva da metter en vigur la

Cun la retirada da la Russia (1812/1813) va la predominanza napoleonica en l'Europa a fin. (Maletg dad Adolph Northen).

nova constituziun: Jakob Ulrich Sprecher von Bernegg, Florian von Planta, Gaudenz von Planta, Franz Riedi, Gieri Antoni Vieli, Johann Theodor Enderlin e Georg Gengel. Els 10 da mars 1803 è la cumissiun entrata en uffizi (emprima seduta: 14 da mars 1803). L'Acta da mediaziun ha effectuà la fundaziun dal stadi grischun modern cun ina regenza, ina legislativa ed in'administraziun centrala, restabilind dentant la veglia struttura federalistica: las Trais Lias, las dretgiras autas e l'organisasiun giudiziala. La podestaria dal Signuradi è vegnida abolida, Lantsch Sut è vegni attribui al cumin dals Quatter Vitgs (nov: Tschintg Vitgs) e l'uvestg da Cuira ha pers ses dretgs e titels da prinzi imperial. Il signuradi liber da Tarasp (austriac) è vegni incorporà a l'Engiadina Bassa; l'Austria ha mantegnì sia suveranità en il signuradi da Razén fin il 1809, alura è quel passà a la Frantscha. Els privilegis da persunas e lieus en vegnids abolids, percenter han ins reintroducì il vegl sistem dal pli. L'iniziativa da lescha è vegnida concedida al Cussegl grond che dumbrava 63 commembers elegids dals cumins. La legislativa regiva era sco mediatura tranter las vischnancas e sco istanza electorala per ils delegads a la Dieta confederala. Il Cussegl pitschen, che consistiva dals trais chaus-liegids dal Cussegl grond, furnava l'executiva permanenta (ella ha remplazzà l'anterieur Congress pitschen). La Cumissiun dal Cussegl grond, creada il 1805, è s'establida sco vaira regenza accessoria. Il Grischun era puspè daventà ina democrazia referendaria, ma ils cumins avevan pers lur autonomia quasi totala e

mantegnì sulettamain la suveranità giudiziala. L'administraziun e las finanzas eran exclusas dal referendum. Cuira era daventada la suletta chapitala e la sedia da las autoritads chantunals. Cun l'introducziun dal sistem vegl modifitgà han ils conservativs puspè surpiglià ina rolla dominante. Els 20 d'avrigl 1803 ha il progressiv Jakob Ulrich Sprecher von Bernegg avert l'emprima seduta dal Cussegl grond da tempra maiortarmain conservativa e reacziunara. Il squitsch franzos ha però impedi embrugl da partidas; el ha sfurzà ils Veglrepublicans (Federalists) ed ils Refurmists-centralists ad ina tenuta moderada ed ha regalà al Grischun diesch onns da pasch politica, malgrà tut ils problems da quel temp.

La justia era sco adina manglusa e partischant. La Dretgira d'appellaziun chantunala, instituida per cas criminals il 1803, incassava taxas d'appellaziun prohibitivamain autas, e la cassa statale era restada vida, tranter auter perquai che las entradas dals dazis, da la regaglia dal sal e da la cumpart da represchentanza vegnivan repartidas sin las Lias. La bloccada continentala da Napoleun cunter la Gronda Britannia ha paralizà il trafic da transit. En ils onns 1805 e 1809 han ins stuì dar dumogn a duas occupaziuns da cunfin sut il general Niklaus Rudolf von Wattenwyl, e las furniziuns permanentas da schuldads a Napoleun rendevan il pievel malcontent, gist sco ils «magliagratuit» dal temp da la Republica helvetica.

L'investgiu da Cuira aveva pers tras la secularisaziun e l'incameraziun il Tirolo ed il Vorarlberg cun lur radund 80 000

olmas, ma il squitsch guvernamental sin la baselgia catolica en il Grischun era sa diminui en sia favur. La constituziun, a la quala las duas partidas da devan a l'entschatta betg grondas schanzas, è stada solida, malgrà sias mendas considerablas. Ella ha creà in urden statal stabil ch'ha fatg frunt al Culp da stadi dal schaner 1814, ina revolta dals reacziunaris, ed ha durà, cun pitschnas modificaziuns (1815), fin a l'instituziun da la nova organizaziun giudiziala dal 1851 e fin a l'introducziun da la Constituziun chantunala revedida il 1854. La stabilitad politica ha mobilisà forzas ch'han effectuà en ils decennis sequents innovaziuns persistentas en ils secturs da la scola, da la sanitad, dal pauperesser e da la construcziun da vias. Organs da publicaziun durant la mediaziun: «Churer Zeitung» (1800–05); «Der Telegraph aus Graubünden» (1806–16); «Der Neue Sammler» (organ da l'innovaziun, quasi senza success politic); «Wöchentlicher Anzeiger» (1805–07); «Intelligenz-Blatt» (1807–1834).

Adolf Collenberg

Beresina

Flum lateral dal Dnjepr (Bielorussia), collià tras in chanal cun la Düna. Els 28 da november 1812 en l'armada russa e truppas da Napoleun sa confruntadas a la Beresina. Il corp franzos dad Oudinot ha subì ina sconfitta a la Düna en vischinanza da Polozk. Els quatter regiments svizzers (ils «Svizzers cotschens»), incorporads en l'armada franzosa, avevan l'ordra da franar cun agid dals Polacs e Franzos l'armada russa a la punt sur la Beresina, permettend a las truppas franzosas da traversar il flum. Tranter ils Svizzers sa chattavan era il regiment dal colonel Andreas Ragetti da Fiem e plirs uffiziers e schuldads dal Grischun. Dals 1300 Svizzers han survivi mo 300 la Battaglia a la Beresina. Avant la battaglia duain els avair chantà la chanzun daventada famosa «Unser Leben gleicht der Reise eines Wandrers in der Nacht» (text: Ludwig Giseke, musica: Friedrich Wilke).

Martin Bundi

Culp da stadi (1814)

Cupitga da la Regenza provocada ils 4 da schaner 1814 a Cuira tras reacziunaris prevalentamain catolics sut la batgetta dal cont Johann von Salis-Soglio, da Johann Heinrich von Salis-Zizers e da Peter Anton de Latour en consequenza da l'aboliziun da l'Acta da mediaziun napoleonica, decretada tras la Dieta confederala ils 29 da december 1813. Els revuluziunaris han restitui la Veglia Republica e proclamà sia separaziun da la Confederaziun. En il referendum dals 29 da schaner 1814, inoltrà en chausa adesiun dal Grischun a la Confederaziun, en 34 plis s'exprimids per ina tenuta da spetga, uschia ch'els delegads grischuns han pudì participar mo sco aspectatur a la Dieta confederala dals 4 da favrer 1814. Els monarcs alliads han refusà ils 26 da mars

1814 categoricamain la separaziun. Els 19 d'avrigl 1814 è il Grischun sa mussà conciliant ed ha delegà ses mess cun l'autorisaziun da contractar a l'uschenumnada Dieta lunga, convocada ils 6 d'avrigl 1814 a Turitg. L'emprova da reconquistar la Vuclina cun la forza da las armas, interprendida l'entschatta da matg 1814, n'è betg reussida, uschia che l'entira reacziun ha fatg naufragi. Els 9 da settember 1814 han ils chantuns svizzers acceptà unanimamain la Constituziun federala revedida. La part catolica dal Grischun ha temì l'instituziun d'ina Baselia statale e l'avugadia tras la maiortad reformada ed ha smanatschà da sa separar dal chantun Grischun, sch'els dretgs e las libertads confessiunals na vegnivan betg garantids. Quest moviment da secessiun, instradà a l'intern dal Grischun, ha cuntanschì sia culminaziun (e fin) en la Conferenza da Panaduz dals 20 d'october 1814. La nova Constituziun chantunala, concepida a moda extremamain federalistica, cuntegneva era las garantias pretendidas ed è vegnida acceptada ils 12 da november 1814 cun ina maiortad da 45 plis (senza resalvas) cunter 18 (cun u senza resalvas). La situaziun è alura sa quietada, ed il Grischun è entrà en ina lunga fasa da consens politic e da pasch confessiunala.

Adolf Collenberg

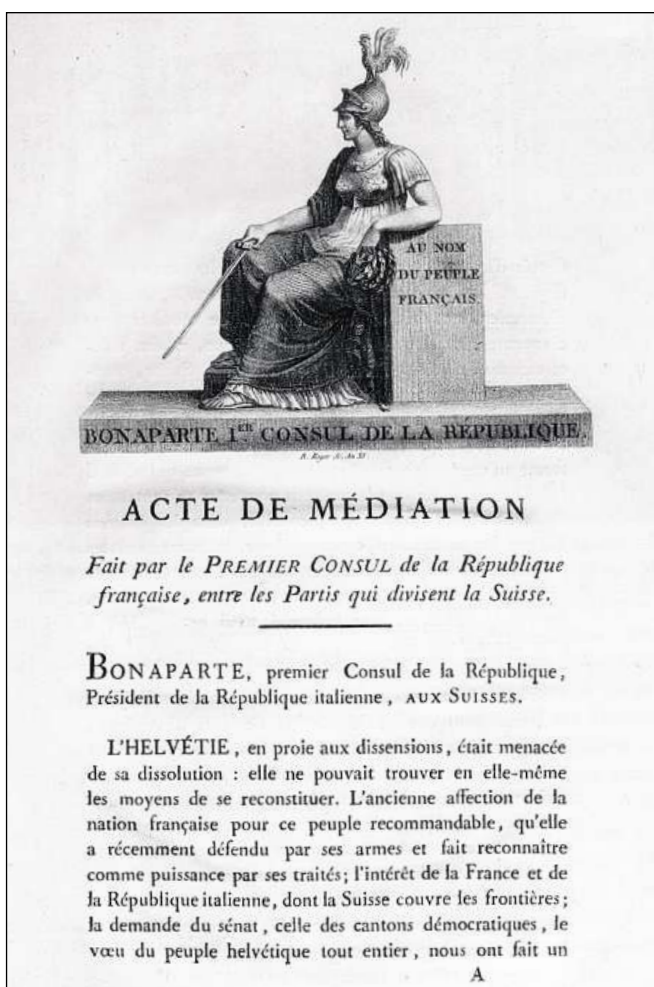
Contract federal (1815)

Suenter il culp da stadi malreuss dals 4 da schaner 1814 a Cuira e la decisiun dals monarcs alliads da betg tolerar la separaziun dal Grischun da la Confederaziun, en il Grischun sa participads activamain a l'uschenumnada Dieta lunga (salvada a Turitg dals 6 d'avrigl 1814 en fin il 31 d'avust 1815) ed han acceptà ils 9 da settember 1814 il Contract federal revedì. La part catolica dal Grischun, che temeava in'avugadia confessiunala ed ina perdita dals vegls privilegis, ha dentant smanatschà durant la cussegliaziun davart la nova Constituziun chantunala cun la secessiun, per cas che las libertads e las paritads confessiunals na vegnissan betg garantidas. La Constituziun chantunala includeva las garantias pretendidas ed è vegnida approvada ils 12 da november 1814 cun ina maiortad da 45 plis (senza resalvas) cunter 18 plis (negativs u affirmativs, cun resalvas). Cun quai era decidi l'avegnir dal Grischun sco part integrala da la Confederaziun. Els 20 da mars 1815 han ils alliads approvà la furma futura da la Confederaziun, ed ils 27 da matg 1815 ha la Dieta confederala a Turitg acceptà la declaraziun dal Congress da Vienna. Els 7 d'avust 1815 han ils 22 chantuns engirà a Turitg il nov Contract federal. La nova Confederaziun consistiva d'ina alianza federativa da stadis (chantuns suverans). Il Contract federal dal 1815 cumpigliava 15 artitgels che cuntegnevan tranter auter in scumond d'allianzas cuntrarrias a l'intent general da la Confederaziun, l'obligaziun da metter a disposiziun contingents da truppas militaras a l'armada federala, la participaziun dals chantuns als custs cuminaivels e la delegaziun d'in mess per chantun a la Dieta confederala. Las anteriuras Terras subditas n'èn betg vegnidas restituidas al Grischun; davart guerres e pasch decideva sulettamain la Dieta confederala ch'era medemamain responsabla per la politica esteriura.

Adolf Collenberg

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artitgels (geografics, tematics, artitgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.

Emprima pagina da l'Acta da mediaziun dal 1803.